

Juhász Alexandra

Az *anya* szót tartalmazó magyar és angol frazeologizmusok kontrasztív elemzése

1. A tanulmány célja

Jelen tanulmányban az *anya* szót tartalmazó magyar és angol frazeológiai egységek összehasonlító vizsgálatát mutatom be, valamint felvázolom az eredményeknek a nyelvtanításban hasznosítható megjelenítését. Céлом az összegyűjtött kifejezések szemantikai szinten megjelenő megfelelőseinek bemutatása a frazeológiai kapcsolatokon keresztül, hiszen ezek olyan „általános érvényű megfigyeléseket, életigazságokat, osztársadalmi értéket, kultúrtaapasztalatot közvetítenek” (Császári 2013, 47), melyek hozzásegíthetnek bennünket a két kultúrarendszer rekonstruálásához. A nyelvtanulók számára kiemelkedően fontos az ilyen jellegű – a nyelvben kifejeződő – kulturális elemek megismerése, az egységek motivációjának feltárása, hiszen így betekintést nyerhetnek az adott kulturális közösség nyelvi világába.

2. Elméleti háttér

2.1. A nyelvek frazeologizmusainak összevethetősége

Maticsák (1997, 133) szerint „a kontrasztív nyelvészet legfőbb mozgatórugója a nyelvtanítás és a fordítás.” Az első kontrasztív jellegű kutatásokat kimondottan gyakorlatias, nyelvpedagógiai motiváltság jellemezte, hiszen két nyelv találkozása során a rendszer szintjén jelentkeznek bizonyos hasonlóságok és eltérések. Mivel többnyire élőnyelvi adatokból merítenek, szinkrón természetű vizsgálódásokról beszélhetünk (Szűcs 1999, 9; Andrić 2018, 16).

Az idegen nyelvi órákról a legtöbbször az az emléke él, hogy ketté osztott szótárfüzetekbe körmölik a megtanulandó szavakat és azok idegennyelvi megfelelőit, szódolgozatokat írnak, majd a diákok azzal a tanári elvárással szembesülnek, hogy a szavak közötti kapcsolatokat is pontosan vissza kellene tudniuk adni. Az imént felvázolt metódus helyett fontos lenne a mai oktatási gyakorlatba ültetni azt a módszert, hogy nem szavakat, hanem szókapcsolatokat tanítunk (Drahota-Szabó 2018, 9), amivel nagy mértékben segítjük a nyelvtanulókat megérteni a hétköznapi beszédet, s ezen túl például a vicceket, a reklámszövegeket, a sajtónyelvet, a szépirodalmi szövegeket (uo. 9). A frazeologizmusok oktatása különböző nyelvi szinteken történik a célcsoport korának, motivációjának és igényeinek megfelelően, amit magunknak érdemes feltérképeznünk. Számos kutatás bizonyítja, hogy az osztálytermi környezet és a nyelvtanár tanítási stílusa és módszerei, maga a nyelvkurzus sokkal nagyobb jelentőséggel bír a nyelvtanulók motivációjának fenntartásában, mint gondoltuk volna (Dörnyei 2006, 51; Nikolov-Vígh 2012, 275). A nyelvet oktató tanár visszajelzéseinek mennyisége és minősége meghatározó a nyelvtanulók motivációjának fenntartásában, hiszen ezek alapján tudják behatárolni erősségeiket és gyengeségeiket, mely információk mentén kialakíthatják rövid távú céljaikat. A pozitív visszajelzés lökést ad a nyelvtanulás során, az adaptív visszajelzések pedig növelik a nyelvtanulók magabiztosságát, ami további tanulásra ösztönzi őket (Nikolov-Ottó 2006, 62).

Nyelvpedagógiai vonatkozásban a kontrasztív nyelvészet azt a szemléletet közvetíti, hogy a nyelvek szerkezetében fellelhető azonosságok és eltérések leírása alapján képesek lehetünk feltárni azokat az eltéréseket is két nyelv között, amelyek a tanulásban gondot okoznak. Ha ezeket a problémákat tanítjuk és gyakoroltatjuk, a nyelvtanuló elvileg gyorsabban és hatékonyabban képes leküzdeni a nehézségeket. Ez a fajta szemlélet megfelel a diszkrét pontos tanításnak, hiszen egy-egy jelenségre koncentrálnak (Bárdos 2002, 94).

A nyelvoktatás azonban nem az órákon kezdődik. Jó esetben hosszas előkészítés előzi meg, melynek során a nyelvtanulók anyanyelvi szokásaitól eltérő jellegzetességeket sorra vesszük, az ettől eltérő szokásrendszert vázoljuk (Budai 2006, 4). A nyelvi összevetés módszere, melyet Lado dolgozott ki 1957-ben (idézi Budai 2006), képessé teszi a nyelvtanárokat és a kutatókat arra, hogy az adott két nyelvet és kultúrát összehasonlítsák a nehézségek vázolása érdekében, s ez aztán használhatóvá válik a tananyagok és tesztek készítése, valamint a későbbi kutatások és kísérletek során. Fontos felismerésre hívja fel figyelmünket a kontrasztív nyelvészet elméletein keresztül Budai (2006, 5): „Amikor az idegen nyelvi beszédet halljuk, vagy a szöveget olvassuk, nyelvtani formákkal találkozunk, amelyekhez anyanyelvi jelentéseket társítunk; amikor pedig beszélünk vagy írunk, mondanivalónkat olyan nyelvi eszközökkel akarjuk kifejezni, amilyenekkel anyanyelvünkben hasonló jelentések társulnak.” Arra is figyelmet kell fordítanunk, hogy a nyelvtanuló nem képes felülírni az addig megszerzett tudását és tapasztalatait, melyek mélyen az anyanyelvébe vannak ágyazva, ezért a leghasznosabb, ha inkább támaszkodunk, építünk rá akár implicit, akár explicit módon (vö. Budai 2013).

A tanulási folyamat során a nyelvtanuló újra és újra hibákat vét. Selinker (1972) *Interlanguage* című könyvében a nyelvtanulók anyanyelv és célnyelv közötti nyelvi állapotait vizsgálta, amelyekben a két nyelv rendszere sajátosan keveredik is, és a célnyelven gyakori, vagy legalábbis még előfordul hibák ejtése a nyelvi fejlődés során. Éppen ezért a nyelvtanuláshoz köthető kutatások során a hibaelemzés (*error analysis*) az egyik leggyakrabban alkalmazott lehetőség. Érdekes megfigyelés, hogy a nyelvtanulók a grammatikai hibákat sokkal könnyebben felismerik, mint a lexikai vagy pragmatikai jellegű hibákat; mindez persze a nyelvtudási szint függvénye is (Budai 2006, 10).

Az idegennyelv-tanítás során célszerű a tanuló anyanyelvével szembeállítani a célnyelv különböző vonásait, habár a nyelvórákon olykor előforduló vegyes csoport esetében (például egy magyar mint idegen nyelvi órán) ez szinte lehetetlen. Ilyenkor érdemes a tanulók eltérő anyanyelvei között valamilyen közös vonást találni, és a cél az, hogy minél többször tudatosítsuk a szembeállított nyelvek különbözőségeit. A fordítás mint a jelentésfeltárás legáltalánosabb és legmegbízhatóbb módja (Budai 2013, 48) mellett a példák felsorakoztatása is az összevetés egyik eszköze lehet. A nyelvek egybevetésekor nemcsak a grammatikai eltérésekre érdemes koncentrálni, hanem a lexikai, valamint a formai (például szupraszegmentális) különbözőségekre is figyelmet kell fordítani. Hogy nem mindig különül el a lexika és a grammatika, azt láthatjuk a magyar nyelv agglutináló mivoltából is, továbbá abból, ahogyan az összetett és képzett szavakat célszerű oktatni a magyar mint idegen nyelvi órákon (Szűcs 2005, 9–10). A lexikai kontrasztivitás már a szavak szintjén megjelenik, hiszen a jelentéstartományok nem mindig felelnek meg egymásnak a két nyelvben. Ebbe a kérdéscsoportba tartozik még a vonzatok kérdése (Berényi 2000, 109–110) és a szavak fölötti szinten a frazeológia is.

A frazeologizmusok meghatározására Forgács Tamás (2003, 260) könyvéből idézek, s ez lényegében Burger, Buhofel és Sialm 1982-es frazeológiai kézikönyvéből ered:

„Két vagy több szó kapcsolata frazeológiai kapcsolatnak tekinthető, ha (1) a szavak a kapcsolat szintaktikai és szemantikai szabályai alapján nem teljesen magyarázható egységet alkotnak, és ha (2) a szókapcsolat a nyelvközösségben a lexémához hasonlóan használatos” (Forgács 2003, 260).

Ez a kellően tág meghatározás is arra indíthat, hogy a frazeologizmusokat lehetőleg már a nyelvoktatás elején meg kell ismertetnünk a nyelvtanulókkal.

Azt is érdemes figyelembe venni, hogy a frazeológia körébe nem csak az idiómák és a közmondások tartoznak. A gyakori együttes használat során egészlegesen lexikalizálódott egységek csoportjához, azaz a kollokációkhoz tartozik minden olyan szókapcsolat, amely egy adott jelenség vagy cselekvés nyelvi megformálásához lehetséges paradigmasorból egy bizonyos kombinációtípust „fogad el,” azaz a köznyelvi norma szintjén csupán egy bizonyos alak használatos (Forgács 2007, 88–89). Ilyen például a *fogat mos* (egyébként lehetne még *fogat tisztít/tisztogat/pucol/fényez*), amelynek a következőkben megjelenítem néhány idegen nyelvi példáját:

német	<i>sich die Zähne putzen</i> 'fogat pucol'
francia	<i>laver les dents</i> 'fogat mos'
olasz	<i>pulire i denti</i> 'fogat tisztogat' (Forgács 2007, 89)
angol	<i>brush one's teeth</i> 'fogat kefél' (webforditas.hu)

Hogy melyik alak konvencionalizálódott, az csak a hagyományokon múlik, épp emiatt a szavakon túl az ilyen jellegű kapcsolatokat is meg kell tanulni. A kifejezések frazeologizmussá válása hosszú folyamat, melyet Forgács (2007, 196) frazeologizálódásnak nevez, ami a lexikalizálódás egyik altípusának tekinthető, és különféle tényezők befolyásolják. Magára a lexikalizálódásra jellemző, hogy az együtt szereplő nyelvi egység jelentése nem vezethető le tagjainak együttes jelentéséből; az új jelentés külön megtanulandó. Ez a tulajdonság főként az igei frazeologizmusokra igaz. A nem idiomatikus vagy kevésbé idiomatikus szókapcsolatok esetében az alaki rögzülés fontosabb tényező, mint az idiomatikus egységeknél, mivel épp ez az állandósult jelleg jelzi a szabad szókapcsolatoktól való elkülönülést (Forgács 2007, 203). A formai rögzültségnek számos fokozata lehet; ilyen például az, hogy a szókapcsolat elemeit nem cserélhetem fel szinonimákkal, vagy az, hogy az adott állandósult kifejezésben nem fordulhat elő a névelő.

Ha az idiómák tanításakor feltárjuk a nyelvtanulók számára azok kognitív motivációját, könnyebben megjegyzik őket, és huzamosabb ideig emlékeznek majd rájuk (Kövecses 2005, 204), hiszen amúgy nincs egyszerű dolguk ezekkel az elemsorokkal, mert „elsajátításuk természetes közegben egyszerűbb, mint osztálytermi, idegen kultúrájú kontextusban” (Balogh 2003, 3). A tanulás és emlékezés támogatásához az is szükségeltetik, hogy olyan eszközkészletet is átadjunk nekik, mellyel segítjük az ilyen jellegű kifejezések tanulását (Irujo 1993, 217). Irujo (1993) leírja, hogy a teljes azonosságon és a hasonlóságon alapuló idiómák tanulása könnyebben és gyorsabban megy, mint a megfeleltetés nélkülieké, amit az általa vizsgált csoporttal végzett kutatás eredményei is igazolnak. Majd azt a javaslatot teszi, hogy végezzünk szó szerinti fordításokat a két nyelv közötti egységeken a nyelvtani forma és a jelentés összehasonlításával, valamint az adott egység használatával kapcsolatban, amivel elősegítjük a memorizálást (Irujo 1993, 217). Kiefer (1999, 48) szerint ezeket az egységeket is ugyanúgy kell memorizálni, mint a szavakat, valóban egy-egy egységként, tulajdonképpen holisztikusan, ahogyan az agyban tárolódnak. Ez azonban sokszor azért ütközik nem várt akadályokba, mert a forrás- és a célnyelv egységkészlete nem esik egybe, és mint ahogyan egy egész szöveg fordításánál is, itt is különböző mértékű megfelelések vannak: teljes megfelelés, hasonlóság, különbözőség és a megfelelés hiánya (Balogh 2003, 3).

Már a frazeológiai egységek lefordítása során nehézségekbe ütközünk, hiszen ezek a kifejezések olyannyira kultúrába ágyazottak, hogy sokszor lehetetlen a lefordításuk, de legalábbis igen nehéz pontosan visszaadni a mögöttes tartalmat. Kérdés persze az is, hogy miként is zajlik a fordítás: az állandósult kifejezést vagy a mögöttes tartalmat fordítjuk le? Általánosságban a fordítók a képesség szintjén igyekeznek ekvivalenciát létrehozni a két nyelv

között, de ez a legtöbb esetben némiképp veszteséggel is jár a forrásnyelv szempontjából (Albert 2013, 12–13).

A nyelvtanulók szemszögéből kezdetben a többször preferált alakok, kifejezések lesznek relevánsak, ezek gyorsabban rögzülnek elméjükben. Ahogy hallják és használják őket, a folyamat automatizálódik, a kifejezés mélyen elraktározódik a nyelvtanuló elméjében, s később ezeket egyben, holisztikusan fogják előhívni (Dóla 2016, 52–53). Drahotá-Szabó (2018, 9) szerint a frazeologizmusokat explicit módon kell tanítani; a tanítás során elsőként az ekvivalencia típusaira kell helyezni a hangsúlyt, ezután következnek a gyakorlatok, amelyek segítségével a megszerzett ismeretek készséggé fejleszthetők. Ez persze több előkészítést igényelhet akkor, ha vegyes csoporttal dolgozunk, mint például tipikusan a magyar mint idegen nyelv tanítása során.

Az idegen nyelvi órákon jelen lévő nyelvi közvetítés során kisebb vagy nagyobb mértékben megjelenik a fordítás, amely a frazeologizmusok kapcsán igencsak érdekes kérdés lehet a forrás- és a célnyelv egyezései, illetve eltérései miatt. Ilyen esetekben az adott nép és kultúrkör világgépe is átvitelre kerül a fordítás által. „Az eltérő nyelvi és értelmezési rendszerek, kulturális hátterek és világgépek miatt a fordítói döntéshozatal során sok esetben kompromisszumokat kell kötni” (Kovács 2015, 64). Ez utóbbi állítás kiemelten igaz, ha komplex szövegek kerülnek fordításra, ám a tanórai munka során is megjelenhet a különböző, erősen kultúrába ágyazott frazeologizmusok oktatása során. A frazémák idegen nyelvi órán való megjelenése azért is fontos, mert hozzájárulnak a tanulók és a nyelvhasználók közötti együttműködéshez – azáltal, hogy ezek az egységek a gondolkodás, az érthető, pontos, egyértelmű megnyilatkozás és a megegyezés segítői (Gréciano 2000; idézi Kovács 2015, 71).

2.2. Az egyezések típusai

A két nyelv közötti összevethetőség alapját képezi az úgynevezett *tertium comparationis* feltétele a „közös nevezőre hozás” segítségével a kontrasztív elemzés során (Szűcs 1999, 18–19). Ennek köszönhetően megfelelési viszonyokat hozhatunk létre. Ugyanúgy, mint a fordítás során megjelenő komplex szövegeknél, a frazeológiai egységeknél is létezik az a „jelenség”, amit a fordítás során át kell ültetni a forrásnyelvből a célnyelvbe. Ezt meghatározhatjuk jelentésként, tartalomként, értelemként, értelmezésként, funkcionális értéként és még sok egyéb dologként (Kovács 2015, 67). A szakirodalom két fő fogalmat különít el a különböző nyelvű szövegek fordítása során. Az első az ekvivalencia fogalma, melynek jelentése eltérő formák kölcsönös fordíthatósága (Budai 2006, 7), a fordítási minőség alapkritériuma, a fordítási folyamat központi kategóriája (House 1981; idézi Kovács 2015, 66). A másik a kongurencia fogalma, amelyben a szemantikai egyezés formai hasonlósággal egészül ki (Budai 2006, 7). A francia nyelvterületen kutató Gréciano (2000; idézi Kovács 2015, 70–73) több nyelvre kiterjedő, nagy volumenű kutatása során öt kategóriát állapított meg a frazeológiai egységek egyezésére fókuszálva:

- (1) teljes ekvivalencia
- (2) részleges ekvivalencia
- (3) pseudo-ekvivalencia
- (4) kvázi ekvivalencia
- (5) zéró ekvivalencia

A hazai kutatók közül többek között Forgács (2007) és Bárdosi (2013) is sokat foglalkozott a kontrasztív frazeológiával. Ezúttal Forgács részletekbe menő kidolgozását mutatom be, és az ő osztályozását fogom alkalmazni. A négy fő kategóriába sorolható egyenértékűségi típusok a következők (Forgács 2007, 247–268 és Kovács 2015, 71–73 alapján):

(1) frazeológiai ekvivalencia

- a. **teljes ekvivalencia:** a két kifejezés szerkezetileg és jelentésében is pontos megfelelője egymásnak, vagyis azonos denotatív, literális és konnotatív jelentésük van; ugyanabban a nyelvi regiszterben, stílusrétegben használjuk, azonos a szintaktikai szerkezetük, funkciójuk;
- b. **részleges ekvivalencia:** formai vagy jelentésbeli eltérés, illetve ha a két nyelv különböző kifejezéssel fejezi ki ugyanazt a jelentéstartalmat;
- c. **funkcionális ekvivalencia:** csak a kifejezések jelentése azonos, a hozzájuk tartozó szó szerinti jelentés, illetve képi tartalom eltérő;

(2) **lexikális megfelelés:** az egyik nyelvben frazémával fejezzük ki az adott gondolatot, a másik nyelvben azonban egyszerű vagy összetett lexémával;

(3) **zéró ekvivalencia**, a megfelelés hiánya: ha az egyik nyelvben lévő frazémának a másik nyelvben nincs semmilyen megfelelője, sem frazeológiai, sem más lexikai egység (ennek tipikus esete a reáliákat tartalmazó frazéma);

(4) **látszólagos megfelelés:** a két nyelvben formailag egyezőek a frazémák, jelentésük azonban teljesen eltérő.

A kontrasztív frazeológia területén a forrás- és célnyelvi elemek összehasonlításakor az első teendő a szemantikai megfelelés vizsgálata, azaz megvizsgáljuk a frazeologizmusok frazeológiai jelentését. A kontrasztív elemzés során megállapítjuk, hogy a két kifejezés melyik ekvivalenciatípusnak felel meg. Ezután formai szinten vetjük össze a két nyelv kifejezéseit, azaz megvizsgáljuk a frazémákban lévő képi háttérrel, a komponensek számát, a morfológiai és morfoszintaktikai jegyeket. Végül stilisztikai szinten vesszük szemügyre a frazeologizmusokat (Drahota-Szabó 2018, 11).

A magyar és az angol nyelv összehasonlítása során felmerül a kérdés, hogy létezhet-e egyáltalán teljes ekvivalencia két frazeológiai egység között. Hiszen ennek alapfeltétele a morfológiai, morfoszintaktikai egyezés, mely ez esetben a két nyelv tipológiai különbözősége miatt nem lehetséges. Ugyanakkor mégis fontos ezt a fajta ekvivalenciatípust is tudatosítani a nyelvtanulóknak, már csak azért is, mert az idegen nyelvek elsajátításakor részben az anyanyelvünkre támaszkodunk, így az anyanyelvvél való tudatos összevetés növeli a nyelvtanuló magabiztosságát és nyelvi tudatosságát, valamint pozitív attitűdöket alakít ki (uo. 12).

Részleges ekvivalencia esetén eltérés lehet például a képi háttérben, a komponensek számában, morfológiai és morfoszintaktikai szinten. Olykor nehéz megmondani, hogy teljes vagy részleges frazeológiai ekvivalenciáról van-e szó, hasonlóképpen elmosódott a határ a részleges és a funkcionális ekvivalencia között is. Azonban a nyelvtanítás során nem is annyira az ekvivalenciatípusok meghatározása, mint inkább a különbségek tudatosítása a fontos (uo. 14–15).

A két nyelv közötti egyensúlytalanság, mikor egyáltalán nincs megfelelő lexikai vagy frazeológiai egység egy bizonyos kifejezés fordítására, általában azért van, mert az a kifejezés mélyen az adott kultúrába van ágyazva: kifejezi a nyelvközösség történelmi, hiedelembeli és gondolkodásmódbeli egyediségét. Ezeket Drahota-Szabó (2018) reália-frazeologizmusoknak nevezi. Ha ezeknek a kifejezéseknek feltárjuk az etimológiáját, akkor kultúrtörténeti ismereteket is közvetítünk. Ez esetben, mint már korábban említettem, a frazeologizmus könnyebben rögzül az elmében, hiszen jelentésük és szerkezetük motiválttá, átláthatóvá válik (Drahota-Szabó 2018, 17).

3. A kutatás

3.1. A konstruktum meghatározása

Kutatási anyagomhoz a legtöbb elérhető szótár és idiomaszótár *anya* szóval kapcsolatos szócikkét lejegyeztem. Magyar nyelven bővelkedhetünk a különféle típusú és megközelítésű szótárakban. A következőkben megadom a magyar nyelvű szótárakban talált állandósult szókapcsolatokat, kifejezéseket, szólásokat, közmondásokat. Nem térek ki azonban a kifejezések magyarázatára, valamint nem foglalkozom azokkal a szótárakkal, melyek a szónak csak a fogalomköri magyarázatát, esetleg a szinonimáit írják le. Mint már említettem, a frazeologizmusokat explicit módon célszerű tanítani (Drahota-Szabó 2018, 9), és a tanítás során elsőként az ekvivalenciátípusokra kell helyezni a hangsúlyt. Jelen tanulmányban ezt követem egy konkrét szó köré csoportosuló frazeológia-gyűjteménnyel.

3.2. A kutatási anyag, adatgyűjtemény

Bárdosi (2003, 13–14) Magyar szólástárában találtam a legtöbb, egy helyen fellelhető állandósult kifejezést; ezeket itt magyarázat, meghatározás nélkül sorolom fel:

(örökké) az anyja szoknyáján ül; anyám tyúkja; anyja fia; anyja lánya, az anyjára ütött, szakasztott anyja; az anyja emlőjéből szív (szop) magába vmit; vkinek az anyja hasában sem volt jobb dolga; az anyja kötényébe kapaszkodik; vkinek az anyja lehetne; az anyja se(m) ismerne rá vkire; elküld az anyjába vkit; magyar anya szült vkit; megszakadt, mint a hatos anya; a te anyád!; Anyám, borogass! (Anyám, add el a házat!); az anyád (az anyja) keservét!; az anyád (az anyja) kínja (kínját)!; az anyja köcsögít!; az anyja! (az anyját neki!); maradtál volna az anyád hasában! (maradt volna az anyja hasában!); menj az anyád kínjába! (menjen az anyja kínjába!); mi az anyja kínját akar?; nézd meg az anyját, vedd el a lányát!

Látható, hogy a legtöbb állandósult kifejezés a szleng, illetve a káromkodás témakörébe tartozik, s ezek között több olyan is van, amelyeknek a felépítése vagy a benne lévő szavak hasonlóak, a jelentésük azonban más, vagy különböző hangulati árnyalatokat fejeznek ki.

Szemerkenyi (2009, 56–58) magyarázatai hosszabban kifejtik a frazeologizmusok jelentését, nemcsak pontosítást adnak meg, hanem értelmezést is. Emellett egyedülálló módon a legelterjedtebb kifejezés alá gyűjtik a különféle változatokat. A következőkben csak a főbb kifejezéseket, illetve közmondásokat sorolom fel:

Ahol nyájas az anya, kényes a leánya; Amilyen az anya, olyan a lánya; Anyja után csiripel a veréb; Anyja után szalad a borjú; Az anyja hasában sem volt jobb dolga; Felmegy neki az anyja csizmája; Kiállaná már az anyja kínját is; Még a rossz anya is szereti jó lányát; Megfogta az anyját; Megszopta az anyját; Minden anyának szép a maga gyereke; Nem gyűjthet annyit a fősvény anya, amennyit a tékozló ifjú elpazarolhat; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát; Talán az anyja is elfelejtkezett róla; Vagyon anyja, de ki tudja, ki volt az apja.

A Szemerkenyininél található szócikkek nagy része a közmondások körébe tartozik, amelyek már jellegükben is eltérnek a Bárdosi által felsoroltaktól: azok más regiszttert képviselnek. Az itt található közmondásoknál a szerző is feltünteti, hogy melyik régies és ritka – az általa felsorolt tizenöt fő közmondás közül hét régies, kilenc ritka, és öt mindkét csoportba sorolható, tehát nagy részük ma már nem tartozik a köznyelvi formulák közé. Ebben a kötetben találtam a formailag leginkább rögzített kifejezéseket, a közmondásokat. Ezek az egységek a nyelvtanítás során ritkán jelennek meg, hiszen a mai hétköznapi nyelvhasználatban való előfordulásuk viszonylag csekély. Továbbá az angol nyelvben ezekre a közmondásokra nem találtam megfelelő kifejezést (kettő kivételével: *Amilyen az anya,*

olyan a lánya; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát), így ezek a közmondások reália-frazeologizmusoknak tekinthetők.

Forgács (2003, 28–29) Magyar szólások és közmondások című könyvének példatára eltér a Szemerényi által felsorolt példáktól, de miként a következőkben látni fogjuk, van néhány olyan idevágó közmondás, amely mai magyar nyelvünkben is él:

(az) anyja lánya vki; az anyja szoknyáján ül vki; eladná az anyját (is) (vmiért) vki; (úgy megváltozik vki,) hogy az anyja sem ismerne rá; (úgy megver stb. vkit vki,) hogy az anyja sem ismerne rá; Anya csak egy van; Anyám, én nem ilyen lovat akartam!; (Az) anyja (keserves) kínját!; (Az) ismétlés a tudás anyja; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!

Forgács a szókapcsolathoz tartozó összes vonzatot pontosan megjeleníti – ezzel a nem anyanyelvi beszélőket is segítve. A Szólások szótára (Bárdosi–Kiss 2005) a következő kifejezéseket sorolja fel:

anyám tyúkja; az anyja emlőjéből szív (szop) magába vmit; vkinek az anyja hasában sem volt jobb dolga; az anyja kötényébe kapaszkodik; vkinek az anyja lehetne; az anyja se(m) ismerne rá; (örökké) az anyja szoknyáján ül; elküld az anyjába vkit; magyar anya szült vkit (Bárdosi–Kiss 2005, 6)

Szintén Bárdosi és Kiss gondozásában jelent meg a Közmondások szótára (2011), amelyben az *anya* címszó alatt szintén számos mai szólást találunk azok rövid magyarázatával megtoldva:

A te anyád!; Anyám, borogass! (Anyám, add el a házat!); Anyám, én nem ilyen lovat akartam!; Az anyád (az anyja) keservét!; Az anyád (az anyja) kinja (kínját)!; Az anyja!; Az anyja köcsögít!; Az anyját neki!; Maradtál volna az anyád hasában! (Maradt volna az anyja hasában!); Menj az anyád kinyába! (Menjen az anyja kinyába!); Mi az anyja kinyát akar?; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát! (Bárdosi–Kiss 2011, 5–6)

Megfigyelhetjük, hogy a legtöbb kifejezés negatív hangvételű, valamint hogy sok közülük az *anyja kinja* szókapcsolat különféle alakulata.

Eöry (2007, 42) szótára inkább fogalomköri magyarázatot ad, a szóhoz kapcsolódó jelenségeket több oldalról is körbejárja, de közmondásokat is tartalmaz. Az *anya* szónál mindössze két közmondást jelenített meg: *Amilyen az anyja, olyan a lánya; Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!* Bárdosi (2015) Frazeológiai etimológiai szótárában az előbb említett két közmondást egy kalap alá veszi, s két angol közmondással társítja: *As is the mother, so is her daughter; Like the mother, like the daughter* (Bárdosi 2015, 43). Ezen kívül még két szólást említ meg, melyekhez azonban nem ír angol nyelvű megfelelő: *Anyám, én nem ilyen lovat akartam!; (vkinek) az anyja hasában sem volt jobb dolga* (uo. 43).

Az angol világnyelvi helyzete miatt nem meglepő, hogy immár számos magyar–angol vagy angol–magyar idiómaszótárt a kezünkbe vehetünk. A következőkben az ezekben megtalálható *anya* szóval kapcsolatos idiómákat sorolom fel, elsőnek a magyar kiadású kötetek példáit sorolva.

Makkai (1995, 228) amerikai idiómákat tartalmazó szótára egyetlen rövid szócikket tartalmaz, *tied to one's mother's apron strings* kifejezéssel.

Magay (2009) szólásszótára szintén egy szócikket tartalmaz: *the mother and father of sg* – a magyarázat szerint eklatáns példája valaminek, amit magyarul más szerkezettel fejezhetünk ki, például „minden fejfájások legerősebbike.”

Kövecses (2003, 417) Angol–magyar kifejezéstára szám szerint három kifejezést tartalmaz az *anya* (*mother*) szóval: *motherfucker; the mother of all sg; mother's boy*.

Nagy (2005) Magyar–angol idiómaszótárában az *anya* szóval kapcsolatos kifejezések alatt két fő szócikket találunk, melyek a szókapcsolatok különféle egyéb változatait is tartalmazzák:

- 1) *az anyja mindenit!* – *for goodness' sake!*; *what the devil!*; *dam it!*; *damn it!*; *for crying out loud!*; *what the heck is going on here?*; *what a bummer!*
- 2) *az anyja szoknyáján ül* – *he is mama's boy*; *he is under his mother's thumb*; *he is tied to his mother's apron strings*. Akkor használják, mikor valaki nem képes felnőni, illetve valaki (általában az anya vagy a feleség) még mindig túlzott kontrollt képes az illőre gyakorolni.

Az angol nyelvű szótárakban használatos *sth* és *sg* rövidítés a *something*, azaz a 'valami' rövidítése. Az 1975-ös Oxfordi Idiómaszótár szintén két szócikket tartalmaz:

- 1) *one's mother's etc. apron-strings* – bár az *apron-string* szó magyarul 'kötény-húr' jelentésű (webforditas.hu), állandósult szókapcsolat szintjén a kifejezés magyar megfelelője *az anyja szoknyáján ül*. Az angol kifejezés jelentése annyit tesz, mint 'kontrollálva lenni valaki által.'
- 2) *a mother's boy* – magyarul a legmegfelelőbb fordítás az *anya fia* vagy az *anyámasszony katonája*, mely két kifejezés más-más mögöttes tartalmat hordoz. Az *anya fia* kifejezés jelenthethet pusztán hasonlóságot, pozitív felhanggal; míg az *anyámasszony katonája* már egy negatív konnotációjú szókapcsolat, mely arra utal, hogy valaki gyáva, gyámoltalan, pipogya alak. Érdekes, hogy az angolban az ilyen emberre mondják azt is, hogy *yellow belly* ('sárga pocak'), *candy ass* ('cukorsegg'), *gutless wonder* ('pipogya csoda'), *pecker ass* ('harkálysegg').

A Longman (1992) szótárban a szavak meghatározásán túl néhány állandósult kifejezést is találhatunk. Az *anya* (*mother*) szócikknél három kifejezés van (Longman 1992, 865):

- 1) *be told/learn something at one's mother's knee* – szabad fordításban annyit tesz, mint 'mond vagy tanul valamit az anyja térdénél.' A magyar állandósult kifejezések közül kettővel is rokonítható, mégpedig *az anyatejjel szívtam magamba*, és *az anyám szoknyája mellett tanultam valamit*, tehát már nagyon kicsi kortól ért hozzá az ember.
- 2) *every mother's son* – 'minden emberfia,' azaz egy csoportból minden egyes szóba jöhető tag. Érdekes különbség van pragmatikai szinten, ugyanis az angoloknál udvariatlannak hathat a használata, ezért ajánlják inkább kerülni, kivéve, ha humoros szándékkal használjuk (Longman 1979, 306).
- 3) *necessity is the mother of invention* – 'a szükség a feltalálás/találmányok anyja; a szükség találékonyra tesz.' Arra utal, hogy a kreatív megoldások gyakran akkor születnek, mikor nehézségek támadnak, vagy ha az ember igazán akar valamit, akkor kitalálja a megoldást.

A Cambridge-i idiómaszótár (1998, 260–261) az előzőekhez képest valamivel több kifejezést tartalmaz, melyek a következők:

- 1) *Mother Nature* – *anyatermészet*, mely magyar nyelvünkben is megtalálható, bár az angol kissé eltérő konnotációval ruházza fel, a szótárban ugyanis az a magyarázat, hogy 'az erő, mely a természeti világot irányítja.'
- 2) *a mother lode of sth* – 'valamiből nagyon sok.' Magyarul ezt nem állandósult szókapcsolattal fejezzük ki.
- 3) *the mother of all sth* – a szótár magyarázata szerint 'extrém példája valaminek.'
- 4) *at your mother's knee* – olyan dolog, amelyet fiatal korában tanult az ember.
- 5) *Shall I be mother?* – akkor kérdezik, mikor fel kell szolgálniuk valamit (általában teát), de tálalni már nem akarják. A *mother* arra a személyre utal, aki mindent intéz ezzel kapcsolatban. Magyarul pl. a *Töltsék/Töltheték teát?* mondat felel meg ennek a kifejezésnek.

Az alábbi táblázatban (1. táblázat) összefoglalóan megjeleníttem a korábban felsorolt állandósult szókapcsolatokat, kifejezéseket, közhelyeket, közmondásokat, idiómákat. Az angol nyelvű szótárakból, illetve a frazeológiai szótárakból kigyűjtött kifejezéseket elsődlegesnek tekintettem; a magyar szótárakból a leggyakoribb alakokat vettem bele a táblázatba.¹ A hasonló jelentéssel bíró kifejezéseket egy cellán belül felsorolásszerűen jeleníttem meg, ezután azt jelölöm, hogy van-e angol megfelelője, s ha igen, mi az; továbbá az egyezés típusát is kifejtem. Az egyezések elnevezéseit Forgács (2007) munkájából vettem át. A csillaggal jelölt kifejezések magyar–angol kétnyelvű anyanyelvi beszélőktől gyűjtött adatok.

1. táblázat: az adatgyűjteményben szereplő, az *anya* (*mother*) szóhoz kapcsolható magyar és angol kifejezések, továbbá megfeleléseik típusa

	Magyar kifejezés	Angol kifejezés	Egyezés típusa
1.	(örökké) az anyja szoknyáján ül az anyja kötényébe kapaszkodik	<i>he is tied to his mother's apron strings</i> <i>one's mother's etc. apron-strings</i>	részleges ekvivalencia
2.	anyja fia az anyja szoknyáján ül anyámasszony katonája	<i>mother's boy</i> <i>he is mama's boy</i> <i>he is under his mother's thumb</i>	részleges megfelelés, funkcionális megfelelés lexikális megfelelés
3.	az anyja emlőjéből szív (szop) magába vmit az anyatejjel szívtam magamba	<i>be told/learn something at one's mother's knee</i> <i>at your mother's knee</i>	funkcionális ekvivalencia
4.	vkinek az anyja hasában sem volt jobb dolga	<i>good-for-nothing*</i>	részleges ekvivalencia
5.	anyja lánya Amilyen az anyja, olyan a lánya. Nézd meg az anyját, vedd el a lányát! az anyjára ütött szakasztott anyja	<i>Like the mother, like the daughter.</i> <i>Like mother, like daughter.</i> <i>As is the mother, so is her daughter.</i>	részleges ekvivalencia: formai eltérés
6.	vkinek az anyja lehetne	<i>She could be his/her mother.*</i>	lexikális megfelelés?
7.	az anyja se(m) ismerne rá vkire	<i>change beyond recognition*</i>	részleges ekvivalencia
8.	elküld az anyjába vkit menj az anyád kínjába! az anyád (az anyja) kinja (kínját)! a te anyád! az anyád (az anyja) keservét! az anyja köcsögít! maradtál volna az anyád hasában! Mi az anyja kínját akar?	<i>for goodness' sake!</i> <i>what the devil!</i> <i>dam it!</i> <i>damn it!</i> <i>for crying out loud!</i> <i>what a bummer!</i> <i>what the heck is going on here?</i>	részleges ekvivalencia: formai eltérés
9.	magyar anya szült vkit	-	zéró ekvivalencia
10.	megszakadt, mint a hatos anya	<i>dead on one's feet*</i> <i>bent over backwards*</i>	részleges ekvivalencia látszólagos ekvivalencia
11.	(Az) ismétlés a tudás anyja.	<i>Practice makes perfect.</i>	funkcionális megfelelés

¹ Az angol kifejezések értelmezésében nagy segítségemre volt az interneten elérhető *The Free Dictionary* by Farlex angol egynyelvű idiómaszótár: <https://www.thefreedictionary.com/> Letöltés ideje: 2019.05.13.

12.	<i>Anyám, borogass!</i> <i>Anyám, add el a házat!</i>	<i>Cor blimey!*</i> <i>I'll be damned!*</i> <i>I'll be a monkey's uncle!*</i>	funkcionális ekvivalencia
13.	<i>az anyja!</i> <i>az anyját neki!</i>	<i>Damn!*</i>	lexikális megfelelés
14.	<i>Anya csak egy van.</i>	<i>nearest and dearest*</i>	funkcionális ekvivalencia
15.	<i>Anyám, én nem ilyen lovat akartam!</i>	<i>This isn't what I signed up for.*</i> <i>(I'm gutted as) sick as a parrot.*</i>	lexikális megfelelés? funkcionális ekvivalencia
16.	(iskolapéldája / eklatáns példája vminek)	<i>the mother and father of sg</i> <i>the mother of all sth</i> <i>a mother lode of sth</i>	lexikális megfelelés
17.	<i>minden emberfia</i>	<i>every mother's son</i>	lexikális megfelelés
18.	<i>Szükség törvényt bont.</i>	<i>necessity is the mother of invention</i>	részleges ekvivalencia
19.	<i>anyatermészet</i>	<i>Mother Nature</i>	látszólagos ekvivalencia (?) / részleges ekvivalencia
20.	<i>Töltsek/Tölthetek teát?*</i>	<i>Shall I be mother?</i>	lexikális megfelelés

3.3. Eredmények

A felsorolt frazeologizmusok összességét illetően láthatjuk, hogy néhány esetben negatív konnotáció társul a kifejezéshez – akár a magyar, akár az angol megfelelőt nézzük: *anyámasszony katonája, elküld az anyjába, menj az anyád kínjába!, az anyja köcsögít! megszakadt, mint a hatos anya; for godness sake!, damn it!, what the heck is going on here?, motherfucker*. Valószínűsítem, hogy mivel nagyon közeli családi kapcsolatra utal, ezért húzódnak a kifejezések mögött ilyen erős érzelmek. Ezzel szemben persze pozitív konnotációt is felfedezhetünk, bár lényegesen kevesebbet: *az anyja emlőjéből szív magába valamit, az anyatejjel szívta magába, magyar anya szült valakit (reália), az anyja!, anya csak egy van, anyatermészet; be told/learn at one's mother's knee, necessity is the mother of invention, Mother Nature*. A többi kifejezés inkább semlegesnek tekinthető, illetve értelmezése helyzethez kötött lehet: *az anyjára ütött, Anyám, borogass!; Like the mother, like the daughter, the mother and father of sg, Shall I be mother?*

Az ekvivalencia-típusok részletezésére kitérve bemutatom a megadott kifejezések e két nyelvben fellelhető különbözőségeit és egyezéseit.

Az 1. megadott frazeologizmus mindkét nyelvnél idiómaként jelenik meg, azonban a képi tartalom eltérő, épp ezért funkcionális ekvivalenciáról beszélhetünk. A *he is tied to his mother's apron strings* jelentése annyit tesz, hogy 'valaki az anyja kötényéhez van kötve.' Míg a magyarban csak az egyik esetben jelenik meg *kötény*, a másik esetben *szoknya*. Megfigyelhetjük továbbá, hogy az angol kifejezésekben nem szerepel ige – a frazeologizmus helyhatározóval jelenik meg – ellentétben a magyarral, ahol mindkét kifejezésben megtalálható a cselekvő ige: az egyikben az *ül*, a másikban a *kapaszkodik*. Használatukat tekintve hasonló nyelvi regiszterben fordulnak elő; szintaktikai funkciójuk is hasonló. Jelentésük önállótlan, gyámoltalan alakra utal, aki erősen az anyja befolyása alatt áll. A 2. frazeologizmussal összekötve láthatjuk, hogy egy másik alak is megjelenik, hasonló funkciót hordozva, de más szintaktikai szerkezetben: *He is under his mother's thumb*, azaz 'az anyja uralma alatt áll.' Ez a kifejezés lekicsinylést sugall, gyámoltalan, pipogya alakra utal. Legérzékletesebb magyar megfelelője az *anyámasszony katonája*, mely azonban már nem idiómának számít, hanem lexikai kollokáció. Ide tartozik még a *mother's boy* és a *mama's*

boy is, melyek azonban eltérő funkcióval rendelkezhetnek: az angolban degradáló kifejezés, mely arra utal, hogy valaki az anyja uralma alatt áll (Cowie és mtsai 1975, 284); a magyarban azonban egyszerűen annyit jelez, hogy valaki nagyon sok mindenben hasonlít az anyjára (Bárdosi 2003, 13).

A 3. sorban található kifejezések a funkcionális ekvivalencia csoportjába tartoznak, mivel a kifejezések jelentése azonos, azonban a szó szerinti jelentés és a képi tartalom eltérő. Érdekes, hogy a magyarban szintén az ige alakja hordozza magában a frazeologizmust (*az anyja emlőjéből szív/szop magába vmit; az anyatejjel szívtam magamba*), az angol viszont azt jeleníti meg, hogy a tanulási folyamat hol történt: *at one's/mother's knee* 'vki/az anyja térdénél.' A két kifejezést tekintve a magyar valahogy ősbibb, régiesebb benyomást kelt, míg az angol frazéma sokkal direkter, konkrétabb.

A 4. helyen megjelenített magyar frazeologizmus arra utal, hogy valakinek soha nem volt olyan jó dolga, mint most, az angol kifejezés viszont arra, hogy az illető lusta és felelőtlen. Így az angolban van egy negatív konnotációja a nyelvi fordulatnak, ami a magyarban nem feltétlenül érződik. Szerkezetüket tekintve mindkettő közmondásnak tekinthető, mivel kompozicionálisak.

Egy következő nagyobb egység jelenik meg az 5. sor példáiban, mely az anya–lánya kapcsolatot jellemzi, csakúgy, mint korábban az anya–fia kapcsolatot. Az első szembevető különbség, hogy a magyarban valamivel több kifejezés létezik a kapcsolat minősítésére, mint az angolban, vagy mint korábban jelöltem az anya–fiú kapcsolat esetében. Formai eltérés természetesen eleve azért is van a magyar és az angol kifejezések között, mert másik nyelvcsaládba és másik nyelvtípusba tartoznak, így szinte lehetetlen formailag teljesen azonos példákat találnunk. Azonban két megfelelő igencsak hasonló: *Amilyen az anyja, olyan a lánya. Like the mother, so is her daughter*. Ezen túl a magyar kifejezések némileg árnyaltabbak, mint az angol nyelvben fellelhetők: szintén megjelenik az igével bővített kifejezés (*az anyjára ütött*) és a leginkább rögzített, közmondások szintjén lévő kifejezés (*Nézd meg az anyját, vedd el a lányát!*). Használati színterük azonban hasonló, és az is érdekes, hogy ez esetben – ellentétben az anya–fiú viszonylattal – a kifejezés itt pozitív felhanggal is értelmezhető, mégpedig attól függően, hogy milyen helyzetben, milyen szituációban használják.

A 6. sorban szereplő kifejezéseknél (*vkinek az anyja lehetne – She could be his/her mother*) a megfelelést kérdőjellel jeleztem: a lexikális ekvivalencia a definíció szerint az egyik nyelvben megjelenő frazeologizmus mellé a másik nyelvben egyszerű vagy összetett lexémát társít. Itt azonban valamivel nagyobb egységről beszélhetünk, hiszen mondat szintű fordítással találkozunk, tehát csak szó szerinti megfelelője, mondhatni tükörfordítása a frazeologizmusnak. Erre az ekvivalenciatípusra a szakirodalomban egyelőre nem találtam megfelelő terminust.

A 7. frazeologizmus részleges ekvivalenciának tekinthető, mivel a tartalom, amit kifejeznek, ugyanaz, csupán formai eltérés van közöttük. A mögöttes tartalma azt sugallja, hogy valaki annyira megváltozik, hogy még az anyja sem ismerne rá, tehát drámai módon, felismerhetetlenül változik meg.

Szintén egy nagyobb egység következik a 8. sor példáiban, ahol – a mai köznyelvi helyzetet ismerve – visszafogott káromkodásokkal találkozhatunk. A már említett formai eltérés természetesen jelen esetben is megfigyelhető, érdekesebb azonban, hogy az angol kevésbé kapcsolja az anya (*mother*) szóhoz a felsorolt szitkozódásokat: a példák közül egyikben sem figyelhető meg! Ez vajon arra utal, hogy a magyar kulturális hagyományban sokkal szorosabb a kapcsolat az anya felé – természetesen a biológiai kapcsolaton túl. De akkor vajon miért szerepel ilyen nagy számú negatív kifejezésben? Ennek valószínűleg művelődéstörténeti okai vannak, amelyekre jelen tanulmány keretein belül nem térek ki.

Lássuk, milyen szavak kapcsolódnak a magyarban az *anya* szóhoz ebben a csoportban:

- 1) igei: *elküld (az anyjába), menj (az anyád kínjába), maradtál volna (az anyád hasában), (Mi az anyja kínját) akar?*;
- 2) főnévi: *kín, keserv, köcsögít.*

Az igei alakok az anyát mint az anyai méhet realizálják, tehát metonímiával van dolgunk, ami egyébként gyakori a frazeologizmusok körében. Ily módon azonban nem csoda, hogy az *anya* szó szerepel a felsorolt káromkodásokban, hiszen az anya az, aki kihordja és megszüli, majd felneveli gyermekét, ő ad életet neki. Ily módon egyből kapcsolódnak is a felsorolt főnévi alakokhoz, melyek a kinnal, keservvel társítják az anyához kapcsolódó kifejezéseket – hiszen az anyák általában kínok között, de legalábbis fájdalmas összehúzódságok segítségével hozzák világra gyermeküket. Nagy (2005) Idiomaszótára más kifejezéseket is hoz: *az anyja mindenit!, a mindenségit!, a csuda vigye el!, a teremtésit!, a keservit!, a nyavalya törje ki!, az ördögbe!, a fene egye meg!* – azonban sok ezek közül már kevésbé van jelen a köznyelvi használatban. Ide tartoznak még *az ég szerelmére!, az isten szerelmére!* felkiáltások is, melyek valamivel gyakoribbak Nagy példáinál.² Ezek között valóban sok olyan szerepel, amelyik nem tartalmazza az *anya* szót. Mivel bizalmas szóhasználatról van szó, használatukban tulajdonképpen csak árnyalatbeli eltérések vannak: más-más regiszterben jelenik meg *a nyavalya törje ki!* kifejezés, mint *az anyád kínját!* kifejezés. Az angol kifejezésekben a következők jelennek meg: *for goodness' sake!* 'az ég szerelmére', *damn it!* 'a fene egye meg! / a fene vigye el!', *what a bummer!* 'milyen gáz!', *what the heck is going on here?* 'mi a fene folyik itt?' (A leggyakoribb fordítási megfelelő itt a *fene* szó, amely általában szitkozódásokban fordul elő.) Láthatjuk, hogy az angol kevésbé kapcsolja ezeket a káromkodásokat az *anya* szóhoz, bár azt meg kell említeni, hogy ott is létezik ilyen szóösszetétel.

A következő idióma (9. példa) jellegzetesen zéró ekvivalenciával rendelkező kifejezés, hiszen népnév jelenik meg benne: derék, bátor emberre mondják az ilyet (Bárdosi 2003, 13).

A 10. frazeologizmust a szlengben valamely tevékenységben nagyon elfáradt emberre vonatkoztatva használják. Az angol *dead on one's feet* kifejezés ennél némileg „tovább megy”: olyankor mondják valakire, mikor már közel van ahhoz az állapothoz, hogy eszméletét veszti, összeomlik. Ezentúl akkor is használják, ha valaki már nem produktív. Magyarul gyakran használjuk erre az állapotra, hogy valaki *hullafáradt*. A *bent over backwards* kifejezés magyarul annyit tesz, hogy 'kezét-lábát töri igyekezetében.' Ez a kifejezés eltér a magyar jelentéstől, mely pusztán fáradtságra utal, tehát ez esetben látszólagos ekvivalenciáról beszélhetünk. Érdekeség, hogy az angolban a *láb (feet)* szó jelenik meg, s ez arra utalhat, hogy ha valaki nagyon fáradt, a lábain érzi először, hogy *alig bír megállni a lábán*.

A 11-es, igen népszerű frazeologizmusnál megfigyelhetjük azt, amit az eddig felsorolt kifejezéseknél általában: míg a magyar nyelvben fellelhető az *anya* szó, addig az angolban se híre, se hamva: a *practice makes perfect* közmondás megfelelője akár a 'gyakorlat teszi a mestert' magyar kifejezés is lehetne. A képi tartalom, a használati terület nagyon hasonló, csak a nyelvi formában van eltérés, ezért az ekvivalencia típusa funkcionális megfeleltetés.

A 12. sorban található *cor blimey!* felkiáltás az angol szlengben használatos, mikor valaki valami meglepőt vagy idegesítő dolgot tapasztal; ez a magyarral teljesen megegyező, azt leszámítva, hogy más képi tartalom jelenik meg; ezzel párhuzamosan az *I'll be a monkey's uncle!* akkor, ha valaki ámuldozik vagy meghökken valamin, tehát valamivel enyhébb kifejezés. Az *I'll be damned!* kissé ódivatú kifejezés, de ilyen téren rokonítható az *Anyám, add el a házat!* idiómával, amely talán még ritkábban jelenik meg a mai mindennapi társalgásokban. A 13. pontba tartozó kifejezések is rokoníthatók az előzőekkel, hiszen hasonlóképpen meglepődést, megdöbbenést fejeznek ki, bár ezeknél véleményem szerint

² Saját megítélés anyanyelvi kompetenciámra és a hétköznapi interakciókra támaszkodva.

gyakoribb a pozitív felhangú használat (*az anyja!, az anyját neki!*). Itt – mivel egyetlen szóból álló egyszerű lexéma az angol megfelelője – lexikális ekvivalenciáról beszélhetünk.

A 14. frazeologizmus-páros csak távolról rokonítható egymással, ezen kívül szó szerinti fordítása lehetséges a magyar közmondásnak. A megadott angol kifejezés a megfordíthatatlan binominálisok közé tartozik (Granger–Paquot 2008, 43): *nearest and dearest*, azaz szó szerint lefordítva 'a legközelebbiek és a legkedvesebbek,' tehát azok az emberek, akik a legközelebbi kapcsolatban állnak az adott személlyel. Ez a magyar *Anyá csak egy van* közmondással összehasonlítva egy sokkal tágabb kört foglal magába, hiszen a magyar kifejezés az anya egyedüliségét, pótolhatatlanságát hangoztatja. Itt valószínűsíthetően funkcionális frazeologizmusról beszélhetünk, habár az angol kifejezést más regiszterben használják, mint a magyar megfelelőjét, mégis talán ez áll hozzá a legközelebb.

A 15. sorban feltüntetett magyar frazeologizmussal a mai magyar nyelvben már igen ritkán találkozhatunk. Helyette gyakrabban halljuk a következőket: *én nem erre a lóra tettem; én nem erre fizettem be.*³ Az angol kifejezések közül a *This isn't what I signed up for* is inkább az utóbb írt két példával rokonítható, azonban ez nem nagyon tekinthető frazeologizmusnak – itt ugyanazzal az esettel találkozhatunk, mint a 6. pontban említett megfelelőknél: létezik ugyan megfelelője a másik nyelvben, azonban az nem frazeologizmus, sem pedig egyszerű vagy összetett lexéma. Így ez a megfelelési típus szintén kérdőjelet kap. A másik angol nyelvű frazéma az (*I'm gutted as*) *sick as a parrot* nagyon csalódott vagy levert emberre utal, tehát láthatjuk, hogy a képi tartalom meglehetősen eltérő a két nyelvben.

Valódi lexikális megfeleléssel találkozhatunk a 16. példában, csak éppenséggel az angol frazeologizmusoknak a magyarban van lexikális megfelelője egy összetett lexéma képében: valaminek az eklatáns példája, pl. *After his heavy drinking the night before, he woke up with the mother and father of all headaches* (Magay 2009, 227) – 'az előző éjszakai italozás után minden idők legerősebb fejfájásával ébredt' (ford. Juhász). Itt tehát a magyarban egy nagy mértékben variabilis kifejezéssel van dolgunk, míg az angol a szórendi kötöttség miatt egy valamivel letisztultabb, könnyebben megfogható szerkezetet kínál.

A következő példában csak az angol kifejezés tartalmazza az *anya* szót. Kiterjesztésében hasonló hatókörrel bír a 17. sorban megjelenített két példa, egy adott csoporton belüli összes tagot számlálja, ha használjuk: *minden emberfia – every mother's son* 'minden anya fia'. Itt azonban a magyar megfelelő nem tekinthető frazémának, hanem összetett lexémának, tehát lexikális megfelelésről van szó. Gyakoriságuk eltérő, hiszen a magyarban inkább azt a szókapcsolatot használjuk, hogy *mindenki (vkik) közül(ük)*.

A *Szükség törvényt bont* kifejezés (18. példa) egy nagyon gyakori közhelyünk, melyet akkor használunk, amikor mentséget próbálunk találni egy kellemetlen cselekedetünkre. Angol nyelvi megfelelőjében találkozunk az *anya* szóval: *necessity is the mother of invention*, azaz 'a szükség a találmányok anyja.' Itt a képi tartalom némileg eltérő, hiszen a jó gondolatokhoz, ötletekhez, innovációkhoz kapcsolja a kifejezést, ellentétben a magyarral, ahol a szigorú, néha kellemetlen, de annál inkább fontos törvénykezéshez. Míg az angol itt felépít, addig a magyar valamit ledönt ebben a metaforikus kapcsolatban. Az embernek, ha igazán szüksége van valamire, ki fogja találni, hogyan oldja meg, ez szüli a kreatív ötleteket – hirdeti az angol közmondás. Míg a magyar ezzel a kifejezéssel felhatalmaz arra, hogy ha szükséges, meg kell szegnünk a törvényeket a jó (?) cél érdekében. Ezen jelentős árnyalatnyi különbség miatt a részleges ekvivalencia típusába sorolható.

A 19. példa azért került be a listába, mert az angol kifejezés tartalmazza a *mother* szót. A nyelv sajátosságai miatt e frazeologizmust külön írják és nagybetűkkel: *Mother Nature* (anyatermészet). A Cambridge-i Idiómaszótár meghatározása szerint ez az az erő, amely irányítja a természeti világot. Magyar megfelelője a hagyományos frazeológiában nem tartozna bele a csoportba, ám a Granger és Paquot által kidolgozott szemlélet szerint a

³ Saját megítélés anyanyelvi kompetenciámra és hétköznapi interakciós tapasztalataimra támaszkodva

referenciális frazémák körébe tartozik (lásd 2. táblázat). Emiatt a hagyományos megközelítésben ez a frazéma-pár a lexikális ekvivalencia típusába tartozik, a Granger és Paquot által képviselt nézetben azonban a részleges megfelelés típusába.

2. táblázat: a frazeológiai spektrum (Granger–Paquot 2008: 42)

Frazémák		
Referenciális funkció	Szövegkohéziós funkció	Kommunikatív funkció
<i>Referenciális frazémák</i>	<i>Szövegkohéziós frazémák</i>	<i>Kommunikatív frazémák</i>
(Lexikai) kollokációk Idiómák Megmásíthatatlan bi- és trinominálisok Hasonlatok Összetételek, összetett szavak Igekötők Grammatikai kollokációk	Komplex prepozíciók, előjárók Komplex kötőelemek Összekötő határozószók Tagmondatszerű kezdemények	Beszédaktus-formulák Szemléltető formulák (benn a szemléltető mondatkezdemények) Közmondások és közmondás-töredékek Közhelyek Szlogenek Idiomatikus mondatok Idézetek

Az utolsó (20.) példa egy jellegzetesen angol kifejezés, mely erősen kötődik az angolszász kultúrkör egy igen ismert eleméhez, a (délutáni) teázáshoz. Az imént említett Cambridge-i Idiómaszótár szerint ez az idióma brit és ausztrál körökben a humoros megnyilvánulások közé tartozik, és szó szerinti jelentése körülbelül az lenne, hogy *Töltsek/Tölthetek teát?*⁴ A szótár meghatározása szerint ezentúl minden olyan helyzetben lehet használni, amikor valaki felszolgál valamilyen ételt vagy italt. A megfelelés típusát tekintve a lexikális megfelelések közé tartozik. Véleményem szerint ez a kifejezés az angol körökben az egyik leghasznosabb, amit az ember a nyelvtanulás akár korai szakaszában megtanulhat, főként ha szándékozik hosszabb-rövidebb időre elutazni a célországba, vagy vannak angolszász területről érkezett ismerősei.

4. Összefoglalás

Az egyik legfőbb jelenség, amit megfigyelhettünk, hogy a magyar frazeologizmusokban sokkal többször szerepel igei alak, mint az angol frazeologizmusokban; illetve, hogy az 'anya' jelentésű szóval kapcsolatos kifejezések jóval nagyobb számban vannak jelen a magyar káromkodásokban, mint az angolban. A másik érdekesség, hogy a felsorolt példák között a magyarban valamivel gyakrabban fordulnak elő valódi közmondások. Megfigyelhető továbbá az is, hogy míg a magyar nyelv dúskál az *anya* szót tartalmazó kifejezésekben, addig az angol kevésbé – legtöbbször valamilyen más képi tartalommal fejezi ki a hasonló jelentéstartalmat. Azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a felsorolt magyar frazeologizmusok között sok olyan van, amely a mai köznyelvben már viszonylag ritkán használatos. Teljes ekvivalenciára nem találtam példát, de ez annak tudható be, hogy két alapjaiban eltérő nyelvvel van dolgunk. Tanulságosan érdekes kutatásokat lehetne folytatni a témában a magyarhoz viszonylag közel álló rokon nyelvekkel, például a manysival vagy a finnel; továbbá a magyarhoz areálisan közel álló nyelvekkel, mint a némettel vagy a környező szláv nyelvekkel.

Mi az idiómák, a frazeologizmusok és az egyéb egységek nyelvtanításban való megjelenésének a haszna? Az, hogy a nyelvtanulók egy olyan eszközkészletet kapnak a

⁴ Ez az információ magyar–angol kétnyelvű adatközlőmtől származik.

kezükbe, amivel magabiztosabban boldogulhatnak a nyelv használata során, időt nyerhetnek a gondolkodásra, mindezen túl akár elismerést is az anyanyelvi beszélők részéről, hiszen az idiomatikusság magasabb fokán álló egységeket általában nem az elsők között tanulják meg a diákok. A nyelvtanulás kezdetén persze még az egyszerűbb, kompozicionálisabb összetételek tanítására érdemes fektetni a hangsúlyt, egy bizonyos nyelvi szinten túl azonban már bátran meg lehet ismertetni a tanulókat az itt tárgyalt bonyolultabb egységekkel. Emellett érdemes átadni nekik azt az információt is, hogy milyen helyzetekben használhatják őket, például szituációs gyakorlatok segítségével, ami a szókincs bővítésén túl kreatívan fejleszti kommunikatív és problémamegoldó készségeiket is. Ezen túlmenően a kifejezéseknek nagy szerepük van a kultúránkhoz kötődő, nyelvünkben kifejeződő képi világ megismertetésében is.

Irodalom

- Albert Sándor 2013. Az állandósult kifejezések néhány fordítási problémája. In: Bárdosi, Vilmos (szerk.): *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–23.
- Andrić, Edit 2018. A kontrasztív frazeológiai kutatások alkalmazott nyelvészeti hozadéka. In: *Hungarológiai Közlemények* 2018/1. 15–29.
- Balogh Kata 2003. *A helyzetmondatok a nyelvtanításban*. Budapesti Gazdasági Főiskola, Magyar tudomány napja.
- Bárdos Jenő (szerk.) 2002. *Az idegen nyelvi mérés és értékelés elmélete és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár*. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos 2013. Reáliák a frazeológiában. In: Bárdosi Vilmos (főszerk.): *Reáliák – a lexikológiától a frazeológiáig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 39–46.
- Bárdosi Vilmos 2015. *Szólások, közmondások eredete*. Frazeológiai etimológiai szótár. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2005. *Szólások*. 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2011. *Közmondások*. 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Berényi Mária 2000. Kontrasztív szemlélet a magyar mint idegen nyelv oktatásában. *Hungarológia Évkönyv* 1: 107–112.
- Budai László 2006. Lehet-e új életet lehelni a kontrasztív elemzésbe? *Modern Nyelvoktatás* XII/2: 4–15.
- Budai László 2013. Merjünk támaszkodni az anyanyelvünkre! *Modern Nyelvoktatás* XIX/4: 47–56.
- Cambridge International Dictionary of Idioms* 1998.
- Cowie, Anthony Paul – Mackin, Ronald – McCaig, Isabel R. (eds.) 1975. *Oxford Dictionary of Current Idiomatic English*. Oxford: Oxford University Press.
- Császari Éva 2013. Angyal és ördög a magyar és a szlovák frazeológiai kapcsolatokban. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 47–52.
- Dóla Mónika 2016. *Tettek, szavak, szabályok*. Doktori disszertáció. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Dörnyei Zoltán 2006. Individual differences in second language acquisition. In: *AILA Review* 19: 42–68.
- Drahota-Szabó Erzsébet 2018. A frazeologizmusok explicit oktatása a kontrasztív frazeológia módszerével. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. International Research Institute sro. 9–19.
- Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+*. Értelmezések, példamondatok, szinonímák, ellentétek, szólások, közmondások, etimológiák, nyelvhasználati tanácsok és fogalomköri csoportok. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve. Budapest: Tinta Kiadó.
- Forgács Tamás 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Granger, Sylviane – Paquot, Magali 2008. Disentangling the phraseological web. In: Granger, Sylviane – Meunier, Fanny (eds): *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 27–49.
- Irujo, Suzanne 1993. *Steering Clear: Avoidance in the Production of Idioms*. Stuttgart: IRAL.
- Kiefer Ferenc 1999. A helyzetmondát. In: Balaskó Mária – Kohn János (szerk.): *VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*, Szombathely, 1998. ápr. 16–18. Szombathely: BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. 37–49.
- Kovács Marietta 2015. *A frazeológiai univerzálék fordítási aspektusai és üzenetközvetítő szerepe Európai Unió kontextusban*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kövecses Zoltán 2003. *Angol–magyar kifejezéstár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora*. Budapest: Typotex.
- Longman Dictionary of English Language and Culture* 1992.
- Longman Dictionary of English Idioms*. 1979. Bath: The Pitman Press.
- Magay Tamás 2009. *Angol–magyar szólásszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Makkai, Adam 1995. *A Dictionary of American Idioms*. Budapest: International House Budapest.
- Maticsák Sándor 1997. Magyar–finn kontrasztív nyelvészeti kutatások. In: Erdős Katalin – Hegedűs Rita – Körösi Zoltánné (szerk.): *Hungarológia* 9. (Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek, Budapest) 133–142.
- Nagy György 2005. *Magyar–angol idiómaszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nikolov Marianne – Ottó István 2006. A nyelvi előkészítő évfolyam. Az első tanév eredményei német és angol nyelvből. In: *Iskolakultúra* 2006/5: 49–67.
- Nikolov Marianne – Vigh Tibor 2012. Az idegen nyelvek tanulásának eredményessége. In: Csapó Benő (szerk.): *Mérlegen a magyar iskola*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 241–288.
- Selinker, Larry 1972. Interlanguage. In: *IRAL* 10/3: 209–231.
- Szemerényi Ágnes 2009. *Szólások és közmondások*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szűcs Tibor 1999. *Magyar–német kontrasztív nyelvészet a hungarológiában (a magyar mint idegen nyelv és kultúra közvetítésében)*. Pécsi Nyelvészeti Tanulmányok. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szűcs Tibor 2005. Kontrasztok a nyelvten és a szókincs együttesében. In: Nádor Orsolya (főszerk.): *THL2 (A magyar nyelv és kultúra oktatásának szakfolyóirata)*: 2005/1: 7–21.

Juhász, Alexandra

Contrastive analysis of Hungarian and English phraseological units containing the word 'mother'

In the paper I present a contrastive analysis of Hungarian and English phraseological units containing the word 'mother', and I outline the benefits of these units for second language teaching. My main target is to reveal the compliance of the collected expressions on the semantical level through phraseological connections. Since the expressions under investigation „relay (...) generally applicable observations, facts of life, social values, (and) cultural experiences” (Császári 2013, 47), the exploration of the semantic motivation behind them may be extremely useful for language learners in reconstructing two (or more) cultural systems. In language learning, linguistically expressed cultural elements such as the ones analyzed in this paper may play a major role in the way students perceive the target language and the target language community whose world view such phraseological units offer a glimpse into.